

Balázs Géza

Organikus és nem organikus művészet

(Részletek *A művészet és a nyelv születése* című 2021-es könyvből)

A művészetről szóló közbeszédben gyakran találkozunk a szerves (organikus) kultúrafejlődés kifejezéssel. Megközelítőleg azt jelenti: a kultúra (vagy egy kulturális jelenség) megszakítás vagy nagyobb megszakadás nélküli, a hagyomány törvényeihez illeszkedő folytatása. Meglátásom szerint ez közvetlen átadással történik (közvetlen átadású kultúra), míg a megszakadt és újraindított folyamat közvetettnek tekinthető (közvetett átadású kultúra). A következőkben a „szervességnek” a magyar kultúrában való főbb törekvéseit említem meg.

Natura artis magistra

A művészet és a nyelv születésénél a természeti elvek érvényesülését kell feltételeznünk. Az ember természeti lény, a természetből kiválva kezdte el kulturális (azon belül művészeti, nyelvi) tevékenységét. A legelső művészeti, nyelvi jelenségek a természetből vezethetők le, és talán a mai napig a természethez állnak közel. A természetből vett példákra utal a klasszikus latin mondás: *natura artis magistra*, azaz: a természet a művészet (tudo-

mány) tanítója. A nyelv is természeti eredetű, bizonyítja a természetutánczás, a nyelv első szavainak a természettel való kapcsolata (hangutánczó szavak, illetve általában minden motivált szó).

A művészet és nyelv tehát a természeti alapját tekintve organikus, és mindkettőben bír valamiféle organikus potenciállal, vagyis a „teremtés”, a folytatódás, más nézőpontból a fejlődés lehetőségével. És addig tartjuk organikusnak, azaz szervesnek ezt a folytatódást, ameddig a hagyományozódás aktusában megfigyelhetjük a szerves (közvetlen és fokozatos) folytatódás törvényszerűségeit.

Nagy András grafikus, művészeti író így ír erről: „Ember voltunkból következik: szükségképpen van, volt és lesz organikus művészet. Dimenzióinkban utazva vegyük a tao, a csan és zen ösképleteit. Organikus a japán jin-jang jel és a tökéletesség lendületes köre, a zen művész ecsetvonása, a tan kapuja, a kapukat Erdélytől Baliig befonó indák és az a látványhangulat, ami a régi magyar formavilágra emlékeztet. Ez sugallja, hogy az organikus művészetet a keleti filozófiákkal hozzák kapcsolatba. Hadd mutassak rá az ismeretek egyoldalúsá-

gára! Az ornamentális, László Gyulával mondvá, griffes-indás látványszervezés eredetileg eurázsiai formanyelv volt. Gondoljunk a népvándorlás kori állatornamentikás tárgykultúra eleven-ségére, s ne csak a pusztaira, hanem a skandinávokéra, a keltákéra, írekére... A viking sarkányfonatos fatemplomok pedig szemléletükben testvérei a délkelet-ázsiai, buddhista templomoknak. (...) Szintúgy óvatosan az ősi magyar zenei párhuzamokkal, hiszen az erősen megritkult nyugati dallammaradványokhoz is vannak vegyértékeink (organikusnak tekintve ezt az ősiséget is). Ne mondjuk ki kerek percc: a magyar organikus kultúra, illetve a szellemisége keleti.” (Nagy 2019:18.)

Az organikus a természeti alapprofánokban kell keresni az egymástól különböző tevékenységi profánokban, a művészetekben és a nyelvben. Például Csete György, az építész: „Építsük fel szavakból építészettörténetünket, Árpád vezérrel fejedelem és Attila király fapalotáját azokból a szavakból, amelyek fennmaradtak. Annyi is elég lesz ehhez az építészethez, de ez nem mulandó, nem korhad, nem rágja meg a féreg, nem emészti el a tűz. (...) Elég kimondani: hajlék, s látjuk magunk előtt égre nyitott, bennünket óvó, védő kupoláját, őseink házat-templomát-panteonját. (...) amely kör vagy ellipszis, sokszög vagy négyzet, a mindenség vagy a föld geometriai jelképe, amely fölé a középpontot is meghatározó égre nyíló kupolacsillag borul. (...) A szerves építészet alkotásai a hajlék szavunk analógiájára szerveződnek, nyilván nem mind, de a többségük igen. Ilyen az ősi pentaton dallam képlete is: emelkedő-ereszkedő. Olyan, mint egy domb vagy egy szé-

nakazal. (...) Mi a természet nyomán alkotunk – mondotta Bartók. (...)” (Csete 2011:16,19,40.) Hasonlóan ír Nagy András is: „A házaknak mindig volt szemük és befogadó szájuk, kapujuk, az ajtó fölött szemöldök. Kifejezéseink is étellel teltek, homloka, tetőgerince, héja van a háznak, a régieknek középtűt idegágasa. Ha az agyonkanonizáltságnak ez kénköves, vessen pillantást némely régi templom ember-alaprajzára, körtemplomainknál a kör és kereszt világmodellre.” (Nagy 2019:19.)

Transzcendens trambulín

A szerves folytatódás törvényszerűségeit a nyelvek és a folklór (népköltészet, népművészet, széles értelemben: népi tudás) kialakulása, továbbadása (hagyományozódása) mutatja meg a legjobban. Harangozó Imre szerint „az organikus társadalom embere a legutóbbi időig, sok esetben napjainkig a „kairosz”-ban, azaz a szakrális időben élt. Ennek igazolására az ide vonatkozó példák sorát szeretném fölso-rokozatni (...) az egykori közösségi tudásról s annak létét és elmúlást meghatározó, a közösséget össze- és megtartó erejéről” (Harangozó 2010:15), írja a néprajzkutató, és könyvének sokat mondó – Erdélyi Zsuzsannától származó – címében sűrítve is közli: *Transzcendens trambulín*. Egészen pontosan ezt mondta egy siratóasszony kapcsán Erdélyi Zsuzsanna: „Ő abban a percben, hogy sirat, hogy neki siratnia kell valakijét, még ha arról nincs is jó emléke, ezzel a transzcendens trambulínnal föllökte magát egy másik létszférába, és olyan módon siratott, hogy az ember el sem tudja képzelni,

hogy erre képes valaki. Úgy látszik, ez egy olyan mechanizmus, amelybe ezek az asszonyok beleszülettek, vagy belenevelődtek, s amire a falusi nép ősi kultúrája készítette és készítette őket” (Harangozó 2010:75.)

A szerves tehát az, ami folyamatos, hagyományon alapul, a múltból építkezik, továbbfejlődik, továbbél a „megszüntetve megőrzés” állapotában. A szerveset művelődéspolitikai-ideológiai megközelítésben „életigenlőnek”, és a nemzetek korától szorosán ahhoz kapcsolódónak tartjuk.

Nem szerves kultúra (organikus giccs)

Ha duális kategóriákban gondolkodunk, akkor a szervesség ellentéte a nem szervesség (szervetlenség), ahogy a kultúrának a civilizáció, a közösségnek a társadalom. A népi társadalom organikus, a városi ember csak organizált, idézi Bálint Sándort Tánzos Vilmos (2000:228). A szervetlen az, ami megszakad, nem folytatja a múltat, szakít a hagyománnyal, esetleg a „múltat eltörölni” forradalmi jelszavával. A szervetlent nevezhetjük mechanikusnak is. A posztmodern például anorganikus. A szerves-szervetlen szétválasztás természetesen erőltetett. Alapvetően átmenetek vannak. A kulturális és nyelvi fejlődést formállogikailag, vagyis leegyszerűsítve, a kitérőket és különfejlődéseket kizárva tekinthetjük egymásból építkezőknek (ez lenne az organikus vagy szerves fejlődés), valamint megszakítottnak, megrekedtnek (ez lenne a nem organikus vagy szervetlen fejlődés). A szervetlen fejlődés egyik a esetének számítható a tudatos beavatkozással, a

szerveshez való visszatérés szándékával újakezdett, újraindított, programszerű fejlesztés (visszaszervesítés). De ez is többféle lehet. „Megszakadás” utáni, de mégiscsak az eredeti törvényszerűséget követő szerves folytatódás, esetleg valami hibrid-formáció, esetleg organikus formalizmus, avagy teljesen félresikerült vállalkozás (organikus giccs) (Nagy 2019:19–20). A szerves továbbfejlődés szándékával lépett fel a reneszánsz (szervesnek a klasszikus, antik művészetet tekintették, azt kívánták föleleveníteni), vagy vallási vonalon a reformáció (visszatérés a kereszténység alapjaihoz). Volt ilyen szándéka a klasszicizmusnak is. A magyar művelődéstörténetben a szervesség jegyében, az eredeti, ősi, romlatlan fölelevenítésének és továbbadásának szándékával jelentkezett a korai, majd 19. századi, Kölcseyhez-Petőfihez-Aranyhoz köthető népiesség (a nyelvtudományban és a művészetekben párhuzamosan), majd pedig a 20. századi új népiesség szerteágazó tevékenysége (részben érintkezve a kezdeti avantgárd, majd neoavantgárd törekvésekkel). A program pontos megfogalmazása Kölcsey *Nemzeti hagyományok* című írásában: „Úgy vélem, hogy a való nemzeti poézis eredeti szikráját a köznépi dalokban kell nyomozni; szükség tehát, hogy pórdalainkra ily céllal vessünk tekintetet.” A nemzeti törekvések áramában indultak az ősökre irányuló nyelvtörténeti kutatások is. Ezt szolgálta a gyökelmélet, melynek lényege, hogy a mai nyelvi formák mélyén alapalakok, nyelvtani és jelentéstani szempontból komplex alapformák, gyökök határozhatók meg, amelyekből mint (természeti, természetes) elemi részekből épülnek föl szervesen (ma is visszako-

Álmosd

Álmosd

vethetően) a bonyolultabb formák. Az ún. természeti nyelveknek a program-szerű felfedezése is ebben a korszakban kezdődik. Ez a költői, nyelvi gesztus folytatódik később Bartók és Kodály népzenei törekvéseiben, s ettől kezdve szinte minden művészeti ágban, sőt tudományban (például a néprajzban). Ebből lesz művelődéspolitikai program a 20. század húszas-harmincas éveiben (pl. Györffy 1939). Ide kapcsolódik Karácsony Sándor (1938) „szerves” anyanyelvi, irodalmi elképzelése is. Tehát a 19. század elejétől mintha párhuzamosan futna, egymást erősítve, egymásra hatva a nyelvi-irodalmi és a művészeti „szervesítés” törekvése.

Népdal, zene, tánc – szépkiejtés

Bartók és Kodály a 20. században még rátalálhatott a régi stílusú magyar népdalra, s ezzel programot adtak a népzene gyűjtésre, népdalfeldolgozásra, és ezzel párhuzamosan a néptánc hagyományok gyűjtésére is. Ez a gesztus is erősítette a néphagyománygyűjtés és a nyelvjárás gyűjtés programját; ehhez szorosan kapcsolódva a népismereti, magyarságismereti tudományos munkát, a falukutatást, vagy éppen a tájnyelvi szótárak megszületését. A hagyomány szerves folytatása, tanítása a Kodály-módszerben vált világszerte ismertté. „A hagyomány sok mindent pótolhat. De a hagyományt nem pótolja semmi. Egy növény annál erősebb, minél mélyebben jár a gyökere. (Kodály 1993:64.) Kodály felfogásában „a zene nem egyéb, mint emelkedettebb nyelv” (1993:176). Ezért áll Kodály Zoltán a nyelvművelés élére is: „a népet csak saját gyökereiből, saját anyanyelvén lehet művelni” (1993:13),

mert: „Sehol a világon akkora nyelvvellyességi mozgalom nincs, mert sehol nem fordult annyira ki saját vágányából a nyelvérzék.” (1993:323.) Kodály Zoltán felhívására és ösztönzésére indult 1939-ben a szépkiejtési mozgalom, amely ma többek között *Szép magyar beszéd, Édes anyanyelvünk* címmel folytatódik. A „zenei visszamagyarosítás” újabb lépése a születő magyar beatzenében a folklorisztikus elemek felbukkanása (Illés, Fonográf), illetve egy másik irányból, a táncházmozgalom felől érkezve a népzene világát autentikusan vagy továbbgondolva közvetítő együttesek: Magyar Állami Népi Együttes, Kaláka, Muzsikás, Csík zenekar, Ghymes, Kiss Ferenc *Etnofon* programja, általában a világzene (etnofolk) néven összefoglalt folklorisztikus zene. Martin Györgynek és társainak sikerült feltérképeznie a hagyományos néptánc kultúrát. Az 1960-as években a széki – még éppen élő – táncházat Budapesten elkezdték népszerűsíteni (Kaláka, Sebő, Halmos), s a tánc hagyomány „visszaszervesítésére” elindult a táncházmozgalom. Később a táncház Széken kihalt, Pestről tanulták vissza.

Képzőművészet, építészet

A 20. századi magyar képzőművészet, építőművészet több „visszaszervesítési” programot ismer. Fáy Aladár a magyar díszítőművészet kutatója írja Bartókra és Kodályra utalva: „A népművészet fölhasználásának helyes útja nem az, hogy a nép díszítményeit egyszerűen átmásoljuk polgári tárgyakra... hanem az, hogy aknázzuk ki egyetemes emberi értékeit s olyan nemzeti stílust alakítsunk, amely szellemében és díszítőerejében magyar

gyökerű. (Fáy 1941:121.) A festészetben, képzőművészetben példamutató szerepet vitt a 20. század eleji magyar szecesszió gödöllői művésztelepe, Nagy Sándor szavaival „az Egészélet szigete”. Alapítói, Nagy Sándor mellett Körösfői-Kriesch Aladár, a magyar nép ősi motívumkincséből táplálkozó képző- és iparművészetet hoztak létre. Lechner Ödön, a magyar építészeti stílus (szecesszió) megteremtője is a népművészetből indul ki. A népművészet „tele van rusztikus formájú, azonban nagyon eredeti ősi ornamentikával, (...) olyan díszítő motívumokkal, amelyek magukból nemzeti szellemet lehelnek: íme ebből a tárházból kell tudni meríteni alkotandó épületeinknek a legmodernebb elvek szerint való díszítésére” (Mihály Zita előszava, Kardalus 2001:5). Több (nép)művészeti ágra terjed ki a szervesítés. Például a népi deszkaművészetre (Kardalus 2001), vakolatdíszekre (vakolathím, szemöldökdísz) (Krizsán—Somogyi 2010). Lechner nyomán organikus magyar építészeti programmal jelentkezik Kós Károly, majd pedig a 20. század második felében Csete György, Dulánszky Jenő és Makovecz Imre.

Nyelv, irodalom, pedagógia

Petőfi és Arany népiessége a 20. században új népiesség, népi irodalom néven folytatódik. Karácsony Sándor munkásságában kapcsolódik össze eredendően, szervesen nyelv, irodalom és gondolkodás: „Magyar észjárás szerint a jel jelentése közvetlenül jött az összemléletből, tehát a kapcsolat közte és valóság között máig nem szakadt meg, egészen szoros. Az irodalom és az élőbeszéd, a beszéd és a beszélők fizikai

valósága eltéphetetlen egységben élnek.” (Karácsony 1993:39.) A pedagógiához érkezve: „A nyelvjárások iskolai megbecsülése arra vezeti a tanulót, hogy szeretettel csüngjön otthonának, szülőfalujának beszédmódján; hogy ragaszkodjék ahhoz a földhöz, melyhez gyermekkorának első emlékei és szavai fűződnek...” (Papp 1935:47.)

A néphagyomány nemzeti (magas) kultúrába való beépítésének teljes programja jelenik meg Györffy Istvánnál: „A néphagyomány tart meg bennünket magyarnak s a nemzetközi műveltség tesz bennünket európaivá. ... Japán alig száz év alatt európai műveltségű állam lett, anélkül, hogy nemzeti hagyományait feladta volna. A finnek pedig nemzeti egyéniségüket azzal domborították ki, hogy gazdag és értékes néphagyományaikat szervesen beépítették nemzeti műveltségükbe.” (Györffy 1939:8.)

Győri-Nagy Sándor (2002:18) (sajnálatosan félbeszakadt) szadai-gödöllői kultúrokológiai iskolája nevében is vállalta a programot, hiszen szerves és szervesen nyelvészetről beszél.

A szerves fejlődés a kultúra valamennyi területén fölvethető. A legutóbbi, 2000 utáni évtizedekből Nagy András (2019:20–21.) az „életigenlő magyar művészet” körében (konkrét nevekkkel) említi az építészetet, szobrászatot, festészetet, kép- és lézergrafikát, land-artot, kerámia-, fotó-, textil-, kárpit-, nemez-, üveg-, zománcművészetet. Az említett építészethez kapcsolódóan a lakberendezésben, továbbá a mindennapi tárgykultúrában, az öltözködésben, az étkezésben (népi ételek), a kertművelésben, a népi gyógyászatban, a nyelvben pedig a nyelveredet kutatása mellett olyan jelenségekben

is tárgyalható, mint például a társalgási és illemszabályok, vagy éppen ide tartozik a tájszavak, táji kifejezések népszerűsítése.

A szerves hagyomány emlegetése egyes esetekben közhelyes, parttalan-

ná válik, s Nagy András figyelmeztet a felbukkanó értéktelenségekre: „az organikus művészetben éppúgy nagy a szórás a zseniális és a szélhámos között, mint az absztraktoknál” (Nagy 2019: 20).

Irodalom

- Csete György és Dulánszky Jenő, 2011. *Önvallomás*. Második, bővített kiadás. Szerk.: Csete Örs. A szerző kiadásában.
- Fáy Aladár, 1941. *A magyarság díszítő ösztöne*. Turul Kiadó, Budapest. (Reprint: Püski, Budapest, 1994.)
- Györffy István, 1939. *A néphagyomány és a nemzeti művelődés*. Magyar táj- és népismeret könyvtára, 1. Budapest.
- Györi-Nagy Sándor, 2002. *Környezeti kommunikáció*. Szent István Egyetem, Gödöllő.
- Harangozó Imre, 2010. *Transzcendens trambulín. Korunk felfogása és a moldvai csángók hagyományai az utolsó átmenet rítusrendjével kapcsolatban*. Ipolyi Arnold Népfőiskola, Újkígyós.
- Karácsony Sándor, 1938. *A nyelvi nevelés és a társaslélek működése*. Első kötet: *Magyar nyelvtan társaslélektani alapon*. Exodus, Budapest.
- Karácsony Sándor, 1993. *Az irodalmi nevelés. Növekedvén növelünk 1*. Szent Gellért Egyházi Kiadó, h. n.
- Kardalus János, 2001. *Utcatér-díszítés a Homoródok mentén. (Motívumok, jelek, jelképek.)* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda. (Előszó: Mihály Zita.)
- Kodály Zoltán, 1993. *Magyar zene, magyar nyelv, magyar vers*. (Válogatta és szerkesztette: Vargyas Lajos). Budapest.
- Krizsán András–Somogyi Győző, 2010. *A Balaton-felvidék tájba simuló népi építésze*. Cser, Budapest.
- Nagy András, 2019. *Utazás Organikába*. 15–22. In: Nagy András: *Ember tervez...* Művészeti írások. Hitel Könyvműhely, Budapest. Valamint: http://www.hitelfolyoirat.hu/sites/default/files/pdf/07-nagya_1.pdf
- Papp István, 1939. *A magyar nyelvtan nevelőereje*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.
- Tánczos Vilmos, 2000. *Keletnek megnyílt kapuja*. Néprajzi esszék. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.